

De bewoningsgeschiedenis van West-Nederland ligt voor een groot deel verborgen onder het zand van de Jonge Duinen. Bodemvondsten, sporen en de bijbehorende aardlagen zijn vaak nog de enige getuigen van bewoners en gebeurtenissen uit de Middeleeuwen, Romeinse Tijd en Prehistorie. In de duinen van Zuid-Kennemerland zijn zij echter nog steeds uitzonderlijk schaars. De belangrijkste oorzaak is de verhoudingsgewijze goed beschermde status als nationaal park. Recente archeologische informatie over het duingebied is dan ook bijna uitsluitend afkomstig van civieltechnische bodemingrepen in de directe omgeving. In het nationaal park sluiten natuurbehoud en archeologische monumentenzorg naadloos op elkaar aan. Althans, tot voor kort.

Verstuivingsprojecten en de archeologie van de duinen in Zuid-Kennemerland

De schatkamer onder de Jonge Duinen

Het afgelopen decennium heeft behoud en beheer van archeologische waarden 'in situ' op zowel nationaal als Europees niveau de hoogste prioriteit gekregen. De reden is het ijstempo waarmee het oudheidkundig bodemarchief sinds de Tweede Wereldoorlog op de schop is gegaan. Zorgvuldig beheer van hetgeen resteert, is daardoor in principe belangrijker dan het vergaren van kennis. De belangrijkste reden is dat archeologische waarden eenmalig zijn, de aantastingen onherstelbaar, en het verlies dus absoluut.

OUDE EN JONGE DUINEN

De Hollandse kustduinen vormen in veel opzichten een uitzonderlijke landschappelijke zone; ook vanuit archeologisch perspectief bezien. Dit eigene komt vanzelfsprekend in de eerste plaats door de geologische vormingswijze (DE JONG, pagina 163). Een globale tweedeling wordt gemaakt op basis van de ouderdom. De 'Oude en Jonge Duinen' verschillen echter ook in andere opzichten. Zo zijn de Oude Duinen nauw verbonden aan de gordel van strandwallen die vanaf circa 6000 jaar geleden tot in de Vroege Middeleeuwen ontstond. Deze zich zeewaarts opbouwende zandruggen vormden dankzij duinvorming een effectieve kustbarrière. De Jonge Duinen kwamen voornamelijk in de Late Middeleeuwen tot stand. Zij zijn juist het gevolg van het terugschrijden van de kust. Het vrijkomende zand werd landinwaarts geblazen en bovenop het landschap van de Oude Duinen afgezet, veelal in de vorm van kolossale paraboolduinen. De dynamiek van het nieuwe landschap bemoeilijkte gebruik en bewoning sterk, maar sloot deze niet volledig uit. Het bodemarchief van het Nationaal Park bestaat uit de afzettingen van beide duinfasen.

OOGSTRELENDE OPBOUW

Bij een verticaal duinprofiel is de vaak oogstrelende laagsgewijze opbouw opvallend. Het is een afwisseling van meest lichtgekleurd zand en donkergekleurde bodemlagen. De donkere lagen representeren het achtereenvolgend begroeide aardoppervlak. Afhankelijk van duur en ligging onder dan wel boven de grondwaterspiegel ontwikkelde de bodemlaag zich als veen, dan wel als een zode met loopvlak en bijbehorende bodemvorming. De bewoningssporen hangen bijna altijd samen met de donkere bodemlagen. Zo'n 'cultuurlaag' kan een huisvloer of erf representeren, maar ook een met de ploeg of schop bewerkte teellaag.

PREMIÈRE VAN DE KEERPLOEG

In alle tijden speelde de draagkracht van het landschap een grote rol. Voor de akkerbouw was regelmatige bewerking van de valleibodems noodzakelijk. Waarnemingen tonen aan dat de boeren heel wel beseften dat de gevolgen van een niet afdoend begroeide ondergrond ronduit desastreus konden uitpakken. Voorbeelden van akkerlanden uit IJmuiden en Castricum laten zien dat met de bodembewerking werd gestopt nog voordat hellingopwaarts de organische bodemcomponent sterk afnam. Het risico van het 'op de wind gaan' van het aangrenzende duin werd klaarblijkelijk niet genomen. Desondanks zijn er talrijke voorbeelden van akkers die werden verlaten omdat hele pakketten vers zand de teellaag bedolven. Zolang de ploeg de nieuwe zandlaag aankon werd deze in de bouwvoor ondergewerkt. Uiteindelijk moest worden opgegeven, zoals een voorbeeld uit de Midden-IJzertijd (500-250 v.Chr.) uit de bodem van het plantsoen aan de Maasstraat te IJmuiden laat zien. Slechts de

Inzet: Het aangetroffen aardewerk duidt op bewoning vanaf het midden van de zevende eeuw na Chr. FOTO: WIM BOSMAN

Heerenduinweg scheidt de vindplaats van de Herenduinen, waarmee de locatie exemplarisch is voor het bodemarchief van het Nationaal Park. Het gebruikte type ploeg was als voorloper van de huidige ploeg reeds in staat de zode in één ploeggang om te werken. Voor zover nu bekend beleefde deze 'keerploeg' in de duingronden van Kennemerland zijn wereldpremière. Dit is circa een millennium voordat gedurende de Middeleeuwen ook elders het scheuren van de bodem met het traditionele eergetouw werd ingewisseld voor de 'moderne' zodekerende ploeg. Dit intrigerend vroege gebruik doet denken dat deze wijze van ploegen in direct verband staat met de noodzaak tot beheersing van het duinlandschap.

CONSERVERENDE EIGENSCHAPPEN

De functie van het duingebied als bewaarplaats van bewoningssporen is zeer gediend geweest bij het steeds opnieuw toegedekt raken met nieuwe zandpakketten. Zo zorgden de overstuivingen ervoor dat de bodems en cultuurlagen in meerdere perioden werden opgesplitst waardoor de 'leesbaarheid' van afzonderlijke bewoningsfasen sterk is vergroot. Bovendien smeedde het stuivende zand ook de individuele duingordels aaneen. Door het opvullen van duinvalleien en -vlaktes werd het wegzijgende hemelwater vertraagd in het terugvloeien naar open water. De zo ontstane overdruk resulteerde onder verplaatsing van het onderliggende, ietwat zwaardere brakke tot zoute water in één grote zoetwaterlens. Het bijbehorende stijgen van het freatisch vlak beperkte de kans op erosie en zorgde voor consolidatie tot dat begroeiing die taak overnam of ondersteunde. Dit opbollen van de grondwaterspiegel - tot aan het midden van de 19e eeuw te IJmuiden tot circa plus acht meter NAP! (STUYFZAND, 1993) - zorgde voor extra depotruimte in het bodemarchief, terwijl de hogere grondwaterstand de bewaarplaats

uitstekende conserverende eigenschappen bezorgde. Na het begin van de grondwaterwinning en de aanleg van het Noordzeekanaal in de tweede helft van de negentiende eeuw, vloeyde met het bodemwater deze beschermende factor vrijwel geheel weg.

OUDE CULTUURLAGEN AAN HET LICHT

Hoe rijk is nu het archeologisch bodemarchief van de duinen? In tegenstelling tot een halve eeuw geleden zijn de verwachtingen tegenwoordig zeer hoog. Het is de uitkomst van de extrapolatie van hetgeen er inmiddels wél bekend is. Met slechts een enkele uitzondering levert namelijk elk substantieel gat in het gebied belangwekkende oudheidkundige sporen op. Een goed gedocumenteerd voorbeeld komt van de oevers van 't Wed, de recreatieplas nabij de ingang Koevlak (DE JONG & NUMAN, 2002). Ook werden zeer recent, bij archeologische begeleiding van saneringswerkzaamheden op het terrein van het voormalige psychiatrisch ziekenhuis Meer en Berg te Bloemendaal, direct oostelijk van het jonge duinfront, bewoningssporen uit de Late IJzertijd vastgesteld (NIEUWENHUIZEN, 2005). Romeins importaardewerk is afkomstig uit de ondergrond van de Ruïne van Brederode (BOSMAN, 1994). Prehistorische vondsten zijn langs de gehele binnenduinrand gedaan, tot en met de noordrand van de Herenduinen in IJmuiden. Kortom: bijna overal waar in en rondom het Nationaal Park de bodem wordt ontsloten, komen oude cultuurlagen aan het licht.

DEFLATIE DOOR VERSTUIVING

Betrekkelijk onverwacht doet zich momenteel binnen het Nationaal Park een belangwekkende ontwikkeling voor. De consequenties voor de in de bodem opgeslagen cultuurhistorie zijn groot. Deze ontwikkeling hangt direct samen met het stopzetten van de grondwaterwinning en de daaraan gekoppelde grootschalige verstuivingsprojecten. Met het afgraven van de humusrijke bovenlaag wordt verruiging voorkomen en wordt plaatselijk het stuifproces weer op gang gebracht. Omdat deze ingreep aan de oppervlakte van de Jonge Duinen plaatsvindt, op vele meters boven NAP, en bovendien samenvalt met het stijgen van de grondwaterspiegel, werd de kans op aantasting van relevante archeologische waarden klein geacht. Inmiddels blijkt de deflatie echter op meerdere plaatsen toch waardevolle cultuurlagen te hebben blootgelegd. De contouren worden nu zichtbaar van het gebruik van het Oud Duinlandschap in zijn laatste stadium. De typochronologie van de aangetroffen aardewerkfrag-

oven en links: IJmuiden 1999, onderzoek Heerenduinweg - Maasstraat. In een bouwput aan de oordrand van de Herenduinen werd op ruim meter onder het maaiveld een stapeling van meerdere cultuurlagen uit de Midden-IJzertijd (500-250 v.oor Chr.) aangesneden. Ter plaatse bedekt een onkere humeuze akkerlaag met opvallende spitporen een natuurlijke, met een gevulde kleine oel en enkele gegraven kuilen. Zolang de dikte van de achtereenvolgens bedekkende stuifzandlagen et toeliet, werd gepoogd om met behulp van de zodekerende ('moderne') ploeg het zand vast te leggen. In de directe omgeving zijn de paalgaten van de bijbehorende boerderij teruggevonden. De maatstokken - jalons - zijn twee meter lang. FOTO: WIM BOSMAN

heheel boven: Fragmenten van een middeleeuws duinlandschap zijn in de winter van 2005 door de wind blootgelegd. Twee met stuifzand gevulde karrensporen, met er tussenin tot in detail bewaard gebleven afdrrukken van beslagen paardenhoeven, strekken zich van midden rechts naar linksonder. Tot aan de horizon en parallel daaraan, zijn de ploegvoren zichtbaar van het bijbehorende 'dooie akkertje'. Verderom vermoedelijk 7e eeuw na Chr. FOTO: WIM BOSMAN

menten bewijst gebruik en bewoning vanaf het midden van de 7de eeuw na Christus. Het is de tijd van de Merovingische vorsten, die behalve het rivierengebied (Dorestad en Utrecht) ook het West-Nederlandse kustgebied, als kern van de Friese handelsnatie, wilden inlijven in het Frankische Rijk. Een aantal vondstlocaties is in gebruik geweest tot in het eerste kwart van de achtste eeuw, de periode van de definitieve kerstening van Kennemerland. Sommige vondstlocaties bewijzen menselijke activiteit die doorloopt tot in de Karolingische periode, dus na 750 na Christus; een enkele vindplaats tot zelfs na 900. Op dat moment deden zich bij de enkele kilometers verderop gelegen kust de eerste tekenen voor die de komst van de Jonge Duinen aankondigden.

Nader onderzoek dient uit te wijzen hoe grondsporen als kuilen en greppels, de vondsten (aardewerk- en botfragmenten), en de eveneens aangetroffen ploeg- en karrensporen zich in chronologisch en ruimtelijk verband verhouden. Intussen wordt naarstig gezocht naar wegen om natuurontwikkeling en cultuurbehoud in harmonie tot hun recht te laten komen. Voortschrijdende erosie doet intussen gestaag de letterlijk unieke overblijfselen teloorgaan. De grote kwetsbaarheid baart even grote zorgen. Alleen al betreding van de vindplaatsen is zeer verstorend. Het veroorzaakt onherstelbare schade.

EEN WARE SCHATKAMER

Het begrip cultuurlandschap is niet het eerste waaraan wordt gedacht wanneer het de Jonge Duinen betreft. Het huidige beleid van natuurontwikkeling is echter kenmerkend voor onze actuele cultuur. Het is een fraai voorbeeld van hoe natuur en cultuur bijna onopgemerkt samengaan. Het onbedoeld aan het daglicht treden van voormalige cultuurlandschappen laat zien hoe het Nationaal Park Zuid-Kennemerland op beide terreinen een ware schatkamer is.

Wim Bosman is gemeentearcheoloog van de gemeente Velsen.

Literatuur

- BOSMAN, A.V.A.J. (1994), Een onverwachte ontdekking bij de Ruïne van Brederode. *Velisena* 2, 4-6.
 JELGERSMA et al. (1970), The coastal dunes of the Western Netherlands: geology, vegetational history and archeology. *Mededelingen Rijks Geologische Dienst*, N.S. 21, 93-167.
 DE JONG, J. EN A.M. NUMAN (2002), Kennemerduinen 't Wed; geologisch en archeologisch onderzoek. *Haarlems Bodemonderzoek* 35, 4-54.
 NIEUWENHUIZEN, TH. (2005), *Archeologische begeleiding op het terrein van het voormalig Provinciaal Ziekenhuis Brederodelaan te Bloemendaal*. Melding aan de Provincie Noord-Holland.
 STUYFZAND, P.J. (1993), *Hydrochemistry and hydrology of the coastal dune area of the Western Netherlands*. Kiwa, Nieuwegein.

Natuurstudie in Thijssse's Hof. FOTO: HENK WIJKHUISEN

Het landgoed Elswout is wonderschoon in de herfst. FOTO: HENK WIJKHUISEN
 Onder: duinroosjes. FOTO: RUUD PRINS

